د علامه حبیبي د شلم تلین په مناسبت:

ه

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

لیکوال

علامه عبدالحی حبیبي

د

ډاکتر خوشحال حبیبي او حبیب الله رفیع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
لیکوال : علامه عبدالحی حبیبي
ناشر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر
کمپوز: محمدیوسف "ستانکزی"
د چاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه
دچاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ' ۲۰۰۴ م
د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی ۱۳۶۰

ـنوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

ـوال : علامه عبدالحی حبیبي

ـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

ـپوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرليك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سریزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ نندارې، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز، اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنګتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسګري او آهنګري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرګري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ـ	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
	۱
ي	۳
او رسامي	۷
، پېښې	۱۱
آواز، اتڼ	۱۷
ـ او معماري	۲۸
و صنعت	۳۱
ـات	۳۳
ـراشي او حکاکي	۳۵
ـي او آهنګري	۳۷
ي	۳۹
ـ او څپلی جوړول	۴۱
ی	۴۲
ـ	۴۳
ي	۴۵
ي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او لـه پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمڅو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډبرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته وپیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی و، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی و او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې مننې،ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړې شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپېځلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

ارواښاد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم و دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته وۍ پيدا شوى خو په آريانا کې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغوني پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اينبې وۍ او بيا وروسته سپين
د ښې منني،ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
رو پيښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
يودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطی. تذهيب. ميناتور او صحافی فنونو او هنرونو
او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
. علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال.
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وۍ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترځ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وۍ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ،تذهيب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانيو او ترکاڼۍ د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارۍ،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی څکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېلي او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وخندېلي او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار مقاله)) نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـ هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی
ـ دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بېلو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
ـنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلي او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
ـه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سریزه

له لسمې سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پېړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالی کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګې نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بخرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)
خطاطي

د هرات د تیموریانو لـه زماني څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاتـه و، یوه هم خطاطي وه، چې پـه څورلسمه سدۍ کې یې پـه خراسان او مـاوراء الـنهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو Epigraphy او هـم پـه کـتابو کـې یـې ډېـر هـنري ډولونـه (سبکونه) موندلـي وو، چـې لـه هغـو څخـه نستعلیق، نسخ اوثلث پـه کـتابو اوکتیـبو کـې او شکسـت ډول پـه دفـتري نوشـتوکې شـلم قـرن تـه رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډېر رواج درلود:

۱. لومړی: دمیر عماد حسیني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه یې ګردي او کوچني وي.

لاسه وتلۍ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د
د بارکزو محمد زو ټبر تـه انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غـاړو تـر هراته او آمو پورې
خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې څپل
کې نـه خلکـو او نـه دربـار او نـه د اقـتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.
ریـزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله داملکت د
ې ونغاړه او کله چې پـه ۱۸۸۰م امیر
کړ سو، نو هنر هم پخپل خبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دوارو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفي وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).

۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).

۱۸. دده ورور سید محمد داوډ حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).

۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).

۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).

۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سویٔ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ں ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
روي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ں د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ں (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ہء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)

نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو پـه شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې بـه يې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو او ځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کې.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لاربښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اویلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراسانی (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کټ مټ رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست دندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب
ـواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عـبدالغفور برېښـنا دئ چې پـه
مۍ او نقاشۍ د زده کړې لـپاره برلـن تـه
ل ۱۹۲۹ م وطـن تـه راغـئ، ده پـه مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نـور ډېر هنرمندان له
ې په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعـاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)
ننداري، پېښې (تياتر)

لـه پخوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې تـاکلې ډلـې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښـاديو او مېلمسـتيا وواو مېلو کې پـه ډول ډول دتمثـيل صـحنې جوړولې. پـه ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هـم پـه تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دتېريجيډي تمثـيل يوه نمونه وه.

کلـه کله به په بازارو او ګڼو تولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، ځيـنې دينـي ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځینې د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي یاد تړوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو دارباز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
ـکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او

ـم یو ((مجلس آرا)) درلـود. دې سرې به
ـلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه
ـې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځینې ممـثلان
ـغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
ـې داستانونه، پخپله اداکاری خلکو تـه
ـتاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا
، کـابل ۱۹۰۶م) د امـیر پـه دربـار کـې
ـستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
ـحت کاوه او کله بـه یـې د کاکـه ګـانو
ـې پېښې عملاً تمثیل کولې.[۱]
یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې
ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ـې ځخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
ـې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې
ـش ۱۹۳۴م) دده زوی مـلا سـخي دا د
ـغه پیشه ساتې. کاکه ګل بچه آدم، دینو
ـسردار غیاث هم د کابـل ممثلان وو.

د شلمی سدۍ په لومړۍ نیمایی کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل. د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و. دوی بـه د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسی وو.

د کـابل د ښـار د ګذر ګدري یوه ډله ممثلان د ((سایین)) په نامه مشـهور وو، چې لـه دغـې ډلـې ځخـه تـر ۱۹۰۰م راوروسـته ((سایین قـناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا، یا تاریخـي او پهلوانـي واقعـې تمثـیل کولـې لکـه: د دیـو او پـري، د انګریـزانو سـره جـنګ، د افغانسـتان د قومـي ډلـو اتحـاد، دعزیز او ممید داستانونه.[۲]

* * *

تـر ۱۹۲۰م راوروسـته چـې پـه وزارت معـارف کـې د ((نمایشـات عرفانـي)) اداره د مولـوي محمدحسـین اورمړ جالـند هـري پـه ریاست جوړه سوه، نـو بـه یـې پـه ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهء جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال پـه جشـن کـې دتـیاتر صـحنه راووتـه، چـې ښـبنـدویان (ادا کـاران) یـې د معـارفو شـاګردان یـا مـاموران وو لکـه: سـرور ګویـا اعـتمادي، عبدالعزیز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطايي، ميرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي، محمد اكرم، مير كاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ كابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عكاس، عبدالجبار رسام، محمد حسين ضيايي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف مايل، قاري دوست محمد، سيد عبدالله، محمد كبير ضيايي.

د ډرامو ليكونكي يا ترجمه كوونكي: فيض محمد زكريا، صلاح الدين سلجوقي، حسن سليمي، بدري بيگ، علي افندي، ضيا همايون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لكه مادر وطن (دكاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بيداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثيل په صحنه كې وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن كې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه ډرامه او بله ((صحبت هاى اخلاقى)) پر صحنه ښكاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن كې د ((بچهء بى پدر)) او ((تربيهء پدر)) او ((محاكمهء حكمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك ليك او د سلطان احمد شيرزوى ترجمه) ډرامې وښيلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آريانا په ليسه كې د ((جهل را همينجا كشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثيل سوې. چې په اكثرو دغو صحنو كې دموسيقي ډايركټوران استاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټكي وو. (۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
ـید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ـې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادي خواهانو یوه
ـلاقي)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـ جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومي باغ کې یوه ودانی د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیك سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك لیك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنګ)) دعبدالغفور برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پښندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید جلیا، عبدالحمیدجلیا، عبدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بینا، نیك محمد قایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبیبه عسکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې یو خاص د کلتور ریاست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښیي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
یا ورسکی: سفارت روسیهء تزاري بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ دکابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثیل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
بربېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ېسندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط،
من بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
كر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور

تور په وزارت كې يو خاص د كلتور
پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسيقي او ترنم په هنركې هم افغانستان، د فرهنگونود سره گډ بدلوسيمه وه او په شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنگ ټكور، درې مهم عناصرتاكلای سوای:

لومړی: دخراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريم: خپل مقامي د پښتو او دري او نورو لهجو عوامي بدلې او سازونه.

۱. د خراسان د موسيقي قديم مقامات چې د غزنويانو او غوريانو او تيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېر په خلكو كې پاته دي. دغه مقامونه (راگونه) دوولس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرګ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنې مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - په - دهـ - ني)) = سرګم.او دغه نوسپتك Saptaka یعني اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هندي سنګیت د بهرته BHARATA په قول - چې په لومړۍ میلادی سدۍ کې اوسېدئ او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ راګه RAGA (مقام) دئ، چې هر راګ پنځه راګني RAGINI (یعني ماینې) او اته پُتره PUTRA یعني زامن او هر زوی یوه بهارجا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي:[۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	= ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ میګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

ټوله = ۹۰

ـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسلیك.
ـعبې (= راګني) درلودې، چې یوه بـه ځیره
) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو
۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسیقۍ په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بیا د افغانستان سیمې شرقاً لـه
او لـه دې پلوه یې ډېرې مدني او کلتوري

ـو د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګیت Sangita کلمه درلوده،
TALA او نریتیه Nritya یعنی مقام او
ـوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
ـمیشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو
Raga چې دده په هنري مکتب کې پاللي
ـت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ې ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول د مملکت په غربی برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې. څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره د ګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتی ښادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابیکورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
دري له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې.
په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او رغونه (راګونه) يې له لمر خاته ځخه
خپاره کړل او په افغاني دربارونو کې هم
په فارسي يا پښتو ژبورواج ووند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان
حشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد

ين...

انی

کين..

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
ی او په پېښور کې دعبدالقدير خان
پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
د هرات حيدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو ټونيك ؤ يعنى شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنګ يعنى تون Tone په لحاظ يو عروضي سيستم درلود، چې دمنظوماتو موزونيت Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. يعنى شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو ځخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسريو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو ځخه تقريباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، [۴] او بنايي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سيلابو تونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه ښځي لږ تر ليك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربيته، نيمکۍ (سروکۍ) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، رغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسيقي له ټاکلو رغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام گرده دموسيقي له لارو سره اړخ لگوي، او موزونې د ((اتـڼ نـارې)) لـري. نـو يـوه ټوټـه چـې هـم وزن لـري او هـم آهـنگ، ((څابښني)) يا ((لاره)) يا ((ړغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنگونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر گرده په گډه تکرار وي.

د ښځو ايشـله يوه ښځه کله د آهنگي نارو سره کوي او کله د نرو د اتـڼ نـارې يـو سـړی پـه لـوړ خـواږه ږغ وايـې.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسـي نـارې هـم وزن او آهـنگ لـري، چـې قصـه کوونکـي يـې د قصـې د نـثري بـرخې پـه مـنځ کـې پـر خـپلو ځـايو بـاندې پـه موزونـو آهنگي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتـڼ هغـه فـردي يـا دسـته جمعـي د بـدن مرتـب او ښکلي حرکات دي، چـې پـه عربـي رقـص او پـه انگريـزی ډانـس Dance ورتـه وايـې. ځينې پښتانه دنرو اتڼ (گډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځينې سيمو او د ړوب پـه ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په گډه کېږي، چې په کـاکړو کـې يـې ((کمره امۍ)) يا گډه امۍ يا برگه امۍ او نور پښتـانه يې ((برگ اتڼ)) بولي.

د اتـڼ راز راز حرکـتونه، سوکه سوکه - يـاژر - ژر اوښـتونه،د لاسو، سر ،اوږو ، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتنو اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د يوې اوړې اتڼ = يو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بيا ورووړو چټك سی.

د غبرگو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د يوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ويلې کېږي.

شين اتڼ: د کاکړو په سيمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بيادخورا مستی عروج او د غبرگو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برگك اتڼ = گډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو گډ اتڼ دئ، چې لکه شين اتڼ سوکه شروع سي، بيا نود مستی او غورځنگ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې يو بيرغ يې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتين ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتينه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سيمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA يا لوبه يې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه پکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخخي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ یو((میر)) هم لري، چې اتڼ چیانو ته بولۍ ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړې: پیشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه یامقامي سندرې په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسین (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل ځلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنګ، قمرګله، رحیم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسې هم دکشمیر یو خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسى حافظ علي خان هم

خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غى، د ده زوى استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزيرېدئ او دموسيقي په هنر کې
دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره
يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له
پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانند و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوى استاد يعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د
هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نى
احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش،
مد مريد او نور.

دموسيقى آلات:

د افغانستان د شلمى سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربي: لکه ډول، ډولکى، ډومبکى (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګى او ټيم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نى)، شپېلۍ (ناى)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، دروئ، بين، باجه، تورۍ (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکى، باجه، ارمونيه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقى ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنګ ايران. غياث ۳۶۹.
(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محى الدين ملګرى: پښتني اتيونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانيو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانيو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تيږه، اهاك، سارو،خاوره او دای استعمالېده او د اقليمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټې او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوپه نورو ځايو کې د پخو يا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سيمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئيناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سيمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقليمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سيمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوځخه جوړېږي.

د ودانيو دننه دېوالونه او چتونه په سپينوګچو يا رنګه ګلکاريو او تصاويرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفيسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قديم نفيس هنر نمايندګي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سيمو د ودانيو چتونه او ديوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښيښه کاري هم پکښې کېده اوسپين ګچي دېوالونه به په طلا يا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وويل سوه، د کليو کلاوې به د پخو ختو ځخه په دای (پخسه) داسې ټينګې او ښکلې ودانېدې، چې په سديو به يې د

(۵)

ۍ او معماري

ـاری فن له لسمی سدی ځخه بيا د هرات د
خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدی په منځ
بيا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونده
ـ ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وينو، چې د کابل
ړانو کورنيوخپله هنر نمايی بيا په ودانيو کې
معمارۍ ډولونه پکښې ليدل کېږي:
ـيم سبك چې دهرات د تيموريانو په عصر
ـيل سوئ و.
ـوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبیعي آفاتو، سیلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به یې خورا ګران کار و، ختـه یې داسې پخوله، چې اول به یې یومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بیا به یې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به یې پخه کړه، چې بیرته به یې تول هغه یو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو یوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشریې محمد یاسین معمار و،[۱] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لویه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شریفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمیر هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته یې د کابل د بالاحصار کلاوې بیا جوړې کړې، دتیمورشاه ګنبده اود تمیم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځینې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد یعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد یار محمد خان او نعیم جان وو، چې د میرویس بابا ګنبده یې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزیزالدین وکیلي: تیمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)
د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وریښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د ورېښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

---

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)

مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو يو قديم صنعت دی، چې په شلمه پيړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولاياتو کې له بدخشانه تر ميمنې او هراته، خورا نفيسې او پنډې تينګې د پايښت وړ رنګينې غالۍ جوړيږي او اوس لويې او کوچنۍ خارج ته هم صادريږي، دجوړولو مواد يې سپنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع يې مورۍ، قزل اياقۍ،آقچه يۍ، هراتۍ دی. اکثر يې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلۍ او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلۍ او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چې لـوی مرکز يـې د افغانسـتان مرکـزي یاشمالي سیمې دي، هغسې خو نـو هـرڅوك دخپل احتـیاج لـپاره کمبلۍ او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم لـه وړیـو څخه بې لـه اودنې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یا ساده ګل کاری پرې کوي، دسړوسیمو لـپاره ډېر ښـه فـرش ځنې جوړوي او کله چې لـه پت څخه جوړه سي، نـو خورا نفیسه او پسته وي. پـه بدخشــان، هلمـند، فــراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونو د ژمي د فرش لـپاره بـه يې يـو راز سپین منقش او ډولي توشکان پـه خورا ښکلو رنګو جوړولـه او خاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قدیمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سیمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قیمتي ډبرې لري. د غزني د سپین مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لا هم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او لیکونه، د ګازرګاه د ځینو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترین او نادرالمثاله بقایا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپینومرمرو او د شاه مقصود دژیړو نفیسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځینو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفیسه خوش نمایه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانیو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبیح خو په آسیا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼیو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپین مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د لیدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدۍ.

په دې وروستو کلو کې دماشیني سنګتراشۍ ځېنې فابریکې چې په برېښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابریکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانیو لپاره تیارېږي.

---

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
نيسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډېرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژېړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
، کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې
م جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [۱]
دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډېرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ښنانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژېړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګډوه، چلم، چلمچي، کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعي آلات لکه يوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېښي د ژوندانه ضروريات او د پخلنګ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريكار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان ټبر د آهنګر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. [۱]

---

(۱) وکيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـره، خنجر او ځښې د ژوندانه ضروریات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ
.

یکار اود لغمان په تیگري کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي
و سره سیالي کوي.
کې د استاد پاینده خان تبر د آهنگر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

(۱۰)
ترکاڼي (نجاري)

په هغو سیمو کې چې لرگي او ځنگلونه او د جوز ونې یا دتوت ښه لرگي ډیر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزني هلته د نجارۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرگو څخه منقش د لاس لرگي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروریات جوړېدل. پخپله په لرگي کې گلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته یا کیندلې نقاشي کېده، چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبیعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرگو د شبکه کارۍ او رنگ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشینی وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر یوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر خسرو قبادیاني دمرقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف آیتونه دي.

بله لرغونې نخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې يوه د ترکانۍ لويه موسسه او
ماشيني وسايلو کار کوي.
دانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف

خښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سيمو يو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غويي يا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سيمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سيمو کې بل راز ((خړې)) موچنۍ هم وې، چې کله کله به په رنګښنو تارو يا ګلابتونو نفيسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرينې موچنۍ، يې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخي سپين اودلي تاره څخه يې هم داسې موچنۍ جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) يې بللې. او کله به له لرګو يا خاشو يانباتي الیافو څخه هم موچنۍ جوړېدې، چې هر قسم يې يو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کليو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج و او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم دځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...تي او پالان سازي

...حيواناتو كتې او پالاڼې او ځلونه جوړول د
...ل و نقل لومړى احتياج ؤ او په ۱۳۰۰ش
...ج موند، تر دې دمخه په هر ښار كې د
...و سازانو د كانونه وو، چې د آس د ښكلا د
... څخه ښكلي سامانونه جوړول. د خرو،
...اتو لپاره پالان سازي او د كتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (كلالي)

د افغانستان په اكثرو سيمو كې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ كې استعماليږي.

منګي. كاسې. غابونه. صراحۍ. اوخورۍ. كونجۍ. منګوټې. دكۍ. تغاره. من. كوزه. كندولي. نيمني. ګيلاسونه او ډير لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي كلالۍ دستګاهونه او د خرڅلاو دكانونه په اكثرو ښارو كې شته.

د كندهارد خاورينو لوښو دكلالۍ صنعت ډير نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توګه راباسي. چې كله كله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې ځانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې
ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخـوا څخـه تـر اوسـه لاهـم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژېړويا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټـيك، بـادام، غـوړوالـۍ، پېـزوان، لبنـتۍ، چمکلـۍ، هـار، نـته، اوړۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[1]

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
ه اقدامات په کابل کې سوي دي:
د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲
خپره سوه.
۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.
ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.
۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه يې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه يې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library